

## I „Cigány módon élnek”

Ez a szlogen minősítés volt az elmúlt harminc évben. Jelentette azokat a hátrányokat és hiányokat, amelyek alapján a közvélemény a cigányságot megítélte. Nem jelentette a kultúrát, ami ezt a népet összetartotta és fenntartotta századokon át, nyomorúság, kirekesztés, üldöztetés közepette és ellenére. „*Cigány módon élnek*” – így jellemezték a nyomorúság tüneteit, azt az állapotot, amiből az emberek nehezen tudják magukat a saját hajuknál fogva kihúzni. Akiknek ez mégis sikerült, azokat dicsérő vállveregetés illette: „*már* nem élnek cigány módon”. „Olyan rendesek, hogy szinte magyarok is lehetnének.”

„Cigány módon élnek” – legyintett megvetően az egykori kutatás színhelyén a községi körzeti megbízott. Azokról volt szó, akiket OTP-kölcsön segítségével rossz állapotú, régi házakhoz juttatott a község, de az állami segédmunkával vagy a téveszen végzett idegyermunkával nem kerestek annyit, hogy rendbe tudták volna hozni. A róluk szóló ítélet úgy hangzott, hogy őket hiába segíti a társadalom, ha nem tudnak és nem is akarnak normális módon élni.

„Tisztelem, becsülöm, ő már nem él cigány módon” – vélte ugyanez a rendőr, amikor a jómódú tollkereskedőről volt szó, aki magának és felnőtt gyermekeinek szép házat épített. Nem hitte volna el, hogy ez az életszínvonal a *cigány életforma*, a sikeresen folytatott hagyományos foglalkozás eredménye volt. Megfontolásra érdemes, hogy mit köszönhet a cigányság a „társadalomnak”, és mire képesítette az ősoktól hagyományozott kultúra; milyen kilátásai vannak, mi módon boldogulhat az elkövetkező években, illetve hogyan fogja túlélni a kialakult katasztrófát, van-e esélye a beilleszkedésre?

Ki kell mondani, hogy az 1945-ös korszakváltással megszületett *új rend jóváhagyta a cigányság társadalmon kívüliségét, szóra sem méltatta a fasiszta népiértés során elszenvedett veszteségeit*. Nem csak a földosztásból maradtak ki spontán módon, hanem messze elkerülte őket mindaz a pozitív diszkrimináció, amely a korábban hátrányos helyzetű rétegek fölemelését célozta és egy soha addig és soha azóta nem tapasztalt kollektív mobilitást eredményezett. Kevesen tudják, hogy még személyi igazolványuk is megkülönböztette őket ekkor; a fekete igazolványokat csak az 1956 utáni időkben cserélték ki a többiekével hasonlóra. Közmunkákra terelték őket; s hogy valamiből élniük is kellene, senkit sem foglalkoztatott. Tengődtek, mint azelőtt: kézműves termékeikért, szolgáltatásaikért juttatott alamizsnából. Legnagyobbat a városi muzsikusi cigányság zuhant, mert az új kultúrpolitika degradálta a műfajt és fizetőképes ke-

\*Elhangzott 1991. április 13-án, a P'ODROM, a cigányságról rendezett konferencián és megjelent a *Phralipe* c. irodalmi és közéleti folyóirat 1991. 5. számában.

reslet sem volt rá. Következésképp a távolság, amely a társadalmon és törvényen kívüli cigányságot a gazdanéptől korábban is elválasztotta, rohamosan növekedett; miközben törvényerejűvé vált a voluntarista szólam, hogy ebben a társadalomban automatikusan meg fog szünni a szegénység és annak minden velejárója – és voltak is szép számmal, akik tapasztalták, hogy aki törekszik, boldogul. Ehhez képest kézenfekvőnek tűnt, hogyha a cigányság nem boldogul, az nyilván rajta múlik, mivel nem is akar, nem is tud fölemelkedni.

Ebben az időben csak az a kevés számú zenész boldogult, akinek működését engedélyezték; felszínen maradtak a szövetkezetbe tömörült szegkövácso; s valószínűleg megtalálták félegális-illegális boldogulásuk útját-módját a kereskedésben-kupeckedésben gyakorlott cigányok. A nagy többség, a cigányság zöme minden addiginál mélyebb nyomorba süllyedt. A „civilizáció” csak megalázó KÖJÁL-akciók formájában találta meg őket. Nehézipari üzemekbe, bányákba toborozták a faluszéli vályogvetőket, kosárfonókat, erdei teknővájókat, gyilkos munkakörülmények közé.

1957-ben néhány értelmiségi cigány megalakította a *Cigányok Kulturális Szövetségét*. A cigányság fölemelésének célja nemzetiségi gondolatban öltött testet.

Az 1961-es párthatározat ezt a szervezetet megszüntette és a cigánysággal kapcsolatos problémák megoldását *állami feladattá tette*. A felemelkedés feltételeként az állandó munkaviszonyt jelölte meg és ezen kizárólag állami szektorban végzett munka értendő még ma is. Egyúttal ez lett a feltétele további juttatásoknak egy évvel ezelőttig ehhez kötődött a cigány családokban jelentős családi pótlék; nők esetében ma is ehhez kötődik a GYED és GYES; és ehhez kötődött a „C”-kölcsön. Cigányokat olyan vállalatok vettek fel, ahol a *nehéz és ártalmas munkákra nem akadt más* jelentkező, illetve ahol átlagbér-szabályozó funkciót töltöttek be: alacsony bérükkel lehetővé tették a kiemelt munkások magasabb bérezését. Súlyos szankciókba ütközött az a cigány ember, aki ebből a röghözkötöttségből kilépett – például egy átmenetileg jobban fizető alkalmi munka kedvéért. S noha az állam számos juttatást takarított meg rajta, még ítélkezett is fölötte: az alkalmi munkavállalás a munkakerüléssel esik azonos elbírálás alá mind a mai napig. Az építőipari vállalatok és munkásszállók benépesültek cigányokkal. A testvérek, rokonok brigádban szegődtek el és együtt laktak a szállón is: ez megkönnyítette a családtól való távollétet és enyhítette az idegenséget, kiszolgáltatottságot. A hagyományos foglalkozásból eredő készségek hasznosnak bizonyultak a nagyiparban és a második gazdaságban is. Amelyik szállón engedték, esetleg támogatták a cigányok közös éneklését, ott kialakult a cigány közösségekre jellemző hangulat. Épp ezért a legtöbb helyen ezt nem engedték meg. Néhány cigány értelmiségi viszont feladatot látott abban, hogy munkásszállón népművelő klubvezető legyen. Ennek köszönhetően szerveződött, építőipari munkásszálláson a nagyecsed-i cigányokból a ma már világhírű *Kalyi Jag* együttes.

A hetvenes évek végén, nyolcvanas évek elején majdnem teljes körű volt a cigány férfiak foglalkoztatottsága, de nyolcvan százalékuk segédmunkásként dolgozott. Csak kevesen szereztek szakmát, mert a hiányos iskolázottság, a nehéz munka, az otthonteremtés gondoljai és egyéb súlyos családi gondok, bajok,



Talán mégsem a rácsokhoz kellene szocializálni őket...

betegségek legtöbbjük számára nem tette lehetővé, hogy szakmunkássá váljanak. Így aztán ők lettek a veszteséges vállalatok legnagyobb vesztesei, a gazdasági válság legelső kárvallottjai. A válság kezdetén sűrűn váltogatták a munkahelyeket: a nagyvállalattól, hosszabb-rövidebb szünet után elhelyezkedtek egy másik „leányvállalathoz”, harmadik gémkához, negyedik káeftéhez, míg mindenből ki nem fogytak. És a legtöbb esetben nem jogosultak munkánélküli segélyre, mert hiányzik a három éven belüli másfél év folyamatos munkaviszony. Egy-két hónap megszakítás miatt – amikor alkalmi munkára kényszerültek, vagy az sem akadt – már nem érvényes az egész munkában eltöltött idő. Hiába mennek a munkaközvetítő által megadott címekre; rájuk néznek és *nem veszik fel őket*. Az is előfordul, hogy ők nem fogadják el a feltételeket: például nem mennek el háromműszakos üzemi munkára – 7000 forintért. Ilyen feltétellel persze senki más nem vállalna munkát. De ha cigány nem vállalja – esetleg több évtizedes segédmunkás múlttal, megromlott egészséggel –, arra nyomban fölcattan a hatóság: íme, itt a bizonyíték, *ezek* csak segélyből akarnak élni.

Azok a cigányok, akik a családjukban hagyományos foglalkozást (lókuepec, szőnyegesek stb.) ügyesen átváltották más, napjainkban prosperáló üzletágra (régiségkereskedés, ruhákkal való vásárolás stb.), sikeresen használták ki a kisvállalkozások konjunktúráját. *Polgárjogot nem nyertek*, még ha engedéllyel

működnek is. A közvélemény elítéli őket, mint akik jogtalan előnyökhöz jutnak a becsületes állampolgárok rovására. Azonosítja őket a tolvajokkal, rablók-  
kal, de azokkal is, akik nyomorukban segélyekért folyamodnak: *ezeknek* semmi se elég, csörög rajtuk az arany ékszer, és *még* segélyre is igényt tartanak.

A jóval szerényebb jövedelmű, engedély nélküli árusokat hatóságilag büntetik. Ugyancsak kereskedő hagyományokkal rendelkező közösségek leszármazottai még az „állandó munkaviszony” virágzása idején felismerték, hogy a – bár kockázatos – utcai virág- és paprikaárusítás kifizetődőbb, mint a gyári futószalag. Ám ez a felismerés megbocsáthatatlan bűnnek számított, noha sokgyerekes, üzemi munkára már csak ezért is alkalmatlan asszonyokról volt szó. Engedélyt nem kaptak és pénzbírságokkal, nem fizetés esetén börtönbüntetés kiállításba helyezésével (és fogatosításával) serkentették őket jobb belátásra. A hírhedt metró-rendőrség országlása korszakában kénytelenek voltak más kereset után nézni. Ebben az időben üzleti utakra Bécsbe tódult fél Magyarország. Ők is fölfedezték a magnó- és videóüzletekben rejlő fantáziát. Később arra jöttek rá, hogy Drezdába kell járni pulóverekkel. Pillanatnyilag (1991 tavasza) megenyhült annyira a hazai helyzet, hogy ha a virágárusításért kiszabott bírságot adónak fogják fel, az üzlet rentábilis.

Mostanra a napnál világosabbá vált, hogy a cigányság tömeges munkába állításának programja nem hozta meg a cigányság fölemelkedését. *Páriákká váltak* a társadalmi munkamegosztásban, a nehéz munka aláásta egészségüket, belőlük lett a munkanélküliek legelesettebb serege. Egyetlen „eredményt” tudhatnak magukénak: a (nagyon szűkös) rokkantnyugdíjat.

Nem kisebb kudarc kísérte a telepfelszámolási akciókat, a „C”-kölcsonös lakásépítéseket. A program se a szegregációt nem szüntette meg, se a nyomorúságos körülményeket. A kölcsönösszegek hatósági kezelése visszaélésekre adott alkalmat mindenütt, így az eleve is csökkent értékűnek és kisméretűnek tervezett lakások rendkívül *silány minőségben* épültek fel. A cigány családok *fizetik* az OTP-részleteket, miközben esetleg *már használni nem tudják a lakást*. Az 1971-es szociológiai vizsgálat idején a cigányság 70 százaléka talun, pontosabban a falvak szélén, telepeken élt. Napjainkra ez az arány döntően megváltozott. Erőteljes és egyre fokozódó áramlás indult meg a városok, elsősorban a főváros felé. A szűkülő munkalehetőségek, megszűnő munkásszállók arra kényszerítik a cigány családokat, hogy odahagyják a falut, ahol hiába épült fel a házuk, ha megélhetésük nincs. Az értéktelen épületet eladni nem tudják, viszont általában súlyos összegeket fizetnek azért, hogy bejelentkezhessenek rozzant fővárosi lakásokba és lakhassanak zsúfolt albérletekben. Ahhoz, hogy lakásigénylést egyáltalán beadhassanak, öt év fővárosi illetőség szükséges. Ha arra kényszerülnek, hogy elhagyott, szanalásra ítélt lakásokba önkényesen beköltözzenek, ez újabb szankciókat von maga után azon kívül, hogy az utcára is kitéhetik őket. Néhány éves tortúra után, az érvényes rendeletek értelmében szociálpolitikai méltányossággal juthatnak lakáshoz az alacsony jövedelmű, nagylétszámú cigány családok. Ekkor meg az a helyzet áll elő igen gyakran, hogy a normális nagyságú és komfortfokozatú lakást nem tudják fenntartani. Mi mást tehetnek, kisebbre cserélik, és a különbözetért kapott pénzzel próbálnak valamelyest jobbítani sorsukon. Ezzel újra maguk ellen hívják a közvé-

lemény ítéletét, amiért áruba bocsátják az államilag nekik juttatott kedvezményeket. A felszedett parkettáról szóló *nemzetközi vándormotívum* végigkísérte az egész telepfelszámolási kampányt. Legújabb keletű, ezúttal tényyszerű történet a témakörben: felújításra szoruló pályázati lakáshoz jutott egy család. Az IKV az előszobában levő *hibátlan parkettát felszedte* és azt ócska betonnal pótolta, míg a szobában levő hibás parkettát változatlanul otthagyta.

S miközben alapvető emberi jogjaiból kiforgatják, a cigány ember egyebet se hall, mint hogy ő a társadalom kedvezményezettje, aki csak a jogait ismeri, a kötelességeit nem. Tény, hogy a nyomorban élők létfenntartásának egyik eszköze a lehetséges segélyek megszerzése. Konzolidált életformához szokott emberek nem vállalják azokat a megalázó helyzeteket, amik ezzel együtt járnak, mint ahogy nem teszik ki magukat azoknak a viszontagságoknak sem, amelyek akár az illegális árusításból, akár az alacsony presztízsű állami munkából fakadnak. Szemérmességük, gátlásaik, finnyáságuk „erkölcsi” magaslátáról ítélik meg a kiszolgáltatott cigányokat, akik történelmük során sohasem engedhették meg maguknak a méltóságnak ezt a luxusát, ha élni akartak. Rossz néven veszik tőlük, ha olyasmieért folyamodnak, amit a törvények értelmében megkaphatnak. A hivatalnokok úgy kezelik őket, mintha saját hibájukból szorultak volna le a lét peremére és ezért további szankciókat érdemelnek. S még ha netán mindent megkapnak is, ami adható: a romló gazdasági helyzetben szociálpolitikánk nem nyújt biztonságot a nincsteléneknek.

S amitől a kör bezárul: oktatáspolitikánk nincs tekintettel a félmilliónyi cigányság gyermekeinek helyzetére az iskolában. Nemcsak az objektív feltételek hiányoznak, hanem a módszer- és szemléletbeliek is, a szükséges ismeretek is. Míg a hatéves cigány anyanyelvű gyerektől elvárják, hogy magyar nyelven feleljen meg a követelményeknek, a pedagógustól nem várják el, hogy anyanyelvén is szót tudjon vele érteni. Egyetlen pedagógusképző intézmény tantervében sem szerepel a cigányság néprajza. Értékeikről nem ismeretesek a cigány gyerekek az iskolában, csak a körülményeikből fakadó hiányaikról és hátrányaikról. De nincs olyan oktatási program, amely ezeket adekvátnan kezelné. A normál osztályokban megfelelni nem tudó cigány gyerekek gyógypedagógiai osztályokba kerülnek akkor is, ha *nem* értelmi fogyatékosok. Az amúgy is súlyos gondokkal küzdő fővárosi iskolák nehezen birkóznak meg azzal az invázióval, amit a falvakból fölkerülő cigány gyerekek megjelenése okoz. A kölcsönös kudarcélmények miatt szívesen szabadulnak egymástól. A cigány gyerekek jelentős része nem végzi el az általános iskolát, következésképpen nem tanul szakmát. Viszont korán házasodnak, és gyerekeiknek továbbörökítik kirekesztettségüket.

Meg kell állapítani, hogy az elmúlt évtizedek politikája *konzerválta* a cigányság társadalmon kívüliségét; s a tennivalókat most már nem nulláról, hanem *minuszról* kell kezdeni, mert *elrontott helyzetről* van szó.

Legfontosabb teendő a *türelem*. Az új hatalom hajlamos rá, hogy a cigányságot koloncnak tekintse a meginduló modern piacgazdaság nyakán. Kevesebb a hajlandóság annak belátására, hogy a társadalom kárvallottjainak listáján a cigányság az élen foglalhatna helyet. A minimum, amit kárpótlásként megérdemel: *helyzetének megértő tudomásul vétele*. Nagy baj lenne, ha az új rendszer valami új asszimilációs programmal hozakodna elő. Nem biztos,

hogy a cigányok akarnak asszimilálódni, főként nem akkor, ha ez számukra csak a társadalmi hierarchia legalfján való beilleszkedést jelenti. Ennél a társadalmon kívülség is jobb. Ahogy élnek velünk rokkantak, sérültek, fogyatékosok, betegek – és az emberi élethez való jogukat egyetlen humánus társadalom se vonhatja kétségbe –, ugyanúgy tény, hogy él velünk egy nép több évszázados kirekesztettségben. Sorsa nemcsak rá jellemző, hanem tükör is egyben, amelyben a többségi társadalom megnézheti magát.

*Isten óvja cigányságunkat az üdvözítőktől, akik nála jobban tudják, mi a megoldás. Senkit semmi sem jogosít fel arra, hogy a cigányok dolgában a cigányoknál okosabbnak képzelje magát.*

A cigányság még hosszú ideig „cigány módon” fog élni társadalmunkban. Beleértve az értékeket is – életszeretete, közösségi összetartozása, szívsóssága, leleményessége, sokféle ügyessége és tehetsége –, amelyek révén eddig is fennmaradt. Főlemelkedése is csak ezen az úton lehetséges. Ezért létfenntartó próbálkozásait – kivéve, ha tényleges bűncselekményekről van szó – nem szabad gátolni fölösleges rendszabályokkal. Akik képesek arra, hogy sorsukon jobbítsanak, azokat segíteni kell abban, hogy magukon segíthessenek. Akik pedig nem képesek rá, azokat hatékonyan kell támogatni, az „érdemesség” firtatása nélkül.

*Európába másként nem vezet út. S az európai népek közösségében helyük kell, hogy legyen a cigányoknak is.*

Cigányként. Cigány módon.

Diósi Ágnes